

John Wyclif „*conversio*”-ja

A természetes és a szellemi ember integritása és az új „*communio*”

Boreczky Elemér

I. Száz éve John Wyclif neve még nemcsak a protestáns világban volt ismert, ma azonban „a reformáció hajnalsillagáról”, ahogy John Bale¹ nevezte, aki 1548-ban először tett kísérletet Wyclif műveinek katalogizálására, hazájában és a többi angol nyelvű országban is keveset tudnak. Ha egyáltalán valamihez, nevét némi joggal a Szentírás első angol fordításához kötik.² A kortársak által *doctor evangelicus*-nak nevezett oxfordi teológus tanításának politikai-teológiai tartalmáról, amelyet az 1376-ban megjelent *De civili dominio*³ című műve összegzett, nagyon keveset őrzött meg a hagyomány. Bár John Ball, az 1381-es parasztfelkelés vezetője vagy Husz János és Prágai Jeromos Wyclif tanítványának vallotta magát és mitikus alakja évszázadokon át kísértett a magán- s nemzeti tulajdon, a puritanizmus és anglikanizmus, a „low church” és „high church”, az államegyház illetve az állam és az egyház szétválasztása közti vitákban, Wyclif nevét csak elvétve olvashatjuk a késő középkori politika és eszmetörténetben. Talán azért, mert halála után 30 évvel, 1414-ben, a konstanzi zsinat főeret-

¹ „He shone like the morning star in the midst of a cloud, and remained for many years as the faithful witness in the church.” Idézi Vaclav MUDROCH (szerk. Albert COMPTON REEVES): *The Wyclif Tradition*. Ohio State University Press, Athens (Ohio) 1979.

² Az angolszász világban Wyclif híre továbbra is úgy él tovább, mint a Biblia első angol fordítójáé. Ez részben jogos is, hisz a Wyclif-féle Biblia, a Szentírás első angol fordítása ezen a néven mind a mai napig számos példányban fellelhető. Beryll Smalley azonban 1953-ban megjelent tanulmányában azt a máig is elfogadott véleményt fogalmazta meg, hogy bár a róla elnevezett Biblia fordítását nyilvánvalóan Wyclif kezdeményezte, a munkát tanítványai végezték el — nem kizárt azonban, hogy egyes részletek magától Wycliftől származnak. Beryl SMALLEY: „John Wyclif’s Postilla super totam Bibliam”, *Bodleian Library Record* IV (1953) 186–205. Wyclif nevének írásmódja külön tanulmány tárgyát képezhetné, mindenesetre ma tudományos körökben mindenütt a John Wyclif névformát használják.

³ Wyclif fennmaradt műveit az 1880-as évek közepén kezdték el kiadni. Az említett címen szereplő művet az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található kódex alapján négy kötetben jelentették meg: Iohannis WYCLIFFE (szerk. Reginald LANE POOLE és Johann LOSERTH): *De civili dominio* I–IV. Wyclif Society, London 1885–1904. A szakirodalom azonban mind a mai napig nem biztos abban, hogy a nagy visszhangot kiváltó mű éppen ez vagy kizárólag ez a terjedelmes mű lehetett. A szövegen belüli összefüggések és utalások alapján magam arra a következtetésre jutottam, hogy az a három könyv, amelyet elítéltek, illetve Prágában 1410-ben elégettek, valójában két másik Wyclif-műből és az idézett kiadás első kötetének egy részéből állt. A négykötetes *Tractatus de civili dominio* ugyanis főként az Egyházzól szól, noha kétségtelenül érinti a polgári kormányzás jogalapjait is. Bővebben ld. Elemér BORECZKY: *John Wyclif’s Discourse on Dominion in Community*. Brill, Boston — Leiden 2007. 74–83.

nekként elítélte, műveit és követőit máglyán elégették vagy felnégyelték. Tanítása egyfajta vallásos nemzeti kommunizmusként élt tovább a protestáns angol nemzetből kirekesztett, de megtűrt szabad egyházak mitológiájában, és neve első helyen állt a protestantizmus mártírjai között, de munkásságának tudományos feldolgozása csak az utóbbi száz évben kezdődött el.

Az 1984-ben, halála 600. évfordulóján Oxfordban tartott megemlékezés résztvevői elsősorban a filozófust fedezték fel újra benne.⁴ A probléma, amelynek megoldása során Wyclif gondolkodásában gyökeres fordulat (*conversio*) állt be, a kutatókat rendkívüli mértékben emlékeztetette a XX. század analitikus filozófiai vitáira. Arra, hogy létezik-e objektív tudás, létezik-e igazság, milyen logikai eszközökkel tudjuk bizonyítani vagy cáfolni egy állítás igazságát. Az újrafelfedezés felett érzett diszkrét öröm ellenére azt a fríz, amely Wyclifet a filozófusok királyaként, Platón és Aristotelés társaságában ábrázolta, az 1990-es évek elején minden hűhó nélkül eltávolították a Bodleian Könyvtár olvasóterméből.⁵ Figyelemre méltó, hogy Prágai Jeromos egy ehhez hasonló képpel érkeztetett 1405-ben Budára, Zsigmond király udvarába és előtte Prágába, ahová Husz Jánosnak elvitte Wyclif fő művét, amelyet 1410-ben már máglyára is vetettek. Az ember uralmáról szóló műről, amelyet Wyclif a kor fő politikai kérdésének megfelelően „A polgári uralomról” (*De civili dominio*) címre módosított, XI. Gergely pápa már 1377-ben kelt bullájában azt írta, hogy ezek a tanok „nemcsak az egész Egyházat, hanem a világi politikai rendet is felforgatják és meggyengítik”.⁶

II. Ennek a rövid dolgozatnak a gyújtópontjában John Wyclif „*conversio*”-ja áll, amely az univerzálék, a dolgokban jelenlévő „közös” (*communis*) valódi, reális létének újrafogalmazását jelentette mind a korábbi univerzalizmussal és realizmussal, mind a partikularitással és nominalizmussal szemben. „Ha olyat állítok Istenről — írta Wyclif *De universalibus* című munkájában —, ami nem lehetséges, bünt követek el. Magam is sokat vétkeztem, mikor szofistaként nyelvi-nyelvtani szófacsarásokkal töltöttem az időt.”⁷ Később — mintegy életcélja megfogalmazásaként — így foglalja össze ezeknek a vitáknak a tétjét:

... életünk nem különféle kifacsart véleményektől, hanem az igazság megismerésétől függ, ami elvezet minket Isten imádatához, aki boldoggá tesz minket. Az univerzálékkal kapcsolatos ismereteknek ezért csak akkor van hasznuk, ha általuk ... megértjük a Teremtő művének rendjét.⁸

⁴ Lásd pl. Anthony KENNY: *Wyclif*. Oxford University Press, Oxford 1985; valamint Anne HUDSON — Michael WILKS (szerk.): *From Ockham to Wyclif*. Blackwell, Oxford 1987.

⁵ Az információt 1995-ben Kati Evanstól, a Bodleian Könyvtár vezető könyvtárosától kaptam, de Margaret ASTON is megemlíti: *Lollards and Reformers*. The Hambledon Press, London 1984. 248.

⁶ *Fasciculi Zizaniorum Magistri Johannis Wyclif cum tritico*, ascribed to Thomas Netter of Walden. Ed. Walter Waddington SHIRLEY. London, 1858. With an Introduction by W. W. SHIRLEY, x–lxxxvii, 243. (Új kiadás: Cambridge University Press, Cambridge 2010.)

⁷ John WYCLIF (ford. Anthony Kenny): *On Universals*. Clarendon, Oxford 1985. 143. A *De Universalibus* egyike annak a rendkívül kevés Wyclif-műnek, amelyek nem csak latinul olvashatók.

⁸ WYCLIF (7. jz.) 169.

Ahhoz, hogy világosabbá váljék, mihez képest jelentett gyökeres változást Wyclif metafizikai *conversio*-ja, ha csak jelzésszerűen is, de fel kell idéznünk, miről szólt a realisták és nominalisták közti vita. A realisták szerint az univerzáléknak (vagyis azoknak a fogalmaknak, amelyek sok dologban közösek, ahogy Boëtius, vagy — Wyclifnél — Porphyrius mondta; vagy amit sok dologról lehet állítani [*predicatio*], ahogy Abélard, illetve — Wyclifnél — Aristotelés tanította)⁹ az elmén kívül (extramentálishan), valóságos létük van. A nominalisták viszont úgy gondolták, hogy az univerzálékat csak az emberi elme alkotja, a valóságban nem léteznek. Az első európai egyetemeken folyó elvont logikai-metafizikai vitáknak nagy volt a tétjük. A kérdés az volt, van-e a léleknek, a szellemnek a testhez kapcsolódó létén kívül valóságos léte? A testi-lelki valóságban megjelenő (partikuláris) emberen kívül létezik-e „(univerzális) ember.”

Az oxfordi egyetem teológusai, akik párizsi kollégáikhoz hasonlóan a Pseudo-Dionysiosztól származó látomás, a mennyei hierarchia és az istennevek neoplatonikus rendszerében fogták fel a sötétségben lakozó fény teremtő erejét, az univerzális lélek fénymetafizikai vizsgálatával kísérelték meg összekapcsolni az isteni fényt és teremtő erőt, az angyali fényt és értelmet, a szellemi és a természeti világot. Optikai, mechanikai, spirituális geometriai kísérleteikkel felépítették s legitimizálták a gótikában felragyogó, majd Wyclif korában gyorsan lehanyatló világrendet. Robert Grosseteste, az oxfordi egyetem első kancellárja nyomában a „Szentírás testi jelentését” keresték.¹⁰ Aristotelés metafizikájának felfedezése azonban racionálisan védhetetlenné tette a teremtő fény, a teremtett világ és az intellektus közti kapcsolatot, az isteni és az emberi értelem orthodoxiájának helyreállítására használt köztes fajok, szimulációk, fantazmagóriák, *imago*-k metafizikáját, s elkerülhetetlen választás elé állította a teológia doktorait.¹¹

Bár mind a tudománytörténet, mind Wyclif kortársai sokkal több átjárást találtak a két tábor között, a kortársak leegyszerűsítését követve megengedhető, hogy a realistákat filozófiailag Platónnal, teológiailag az univerzalizmussal, politikailag az univerzális Egyház és a világi kormányzat hierarchikus rendjével kapcsoljuk össze. Az univerzalista világban a világlélek (Isten) teremtő és aktív ágensként mindenben, minden ember minden cselekedetében jelen van. A nominalisták logikai-metafizikai érvelése Aristotelés tekintélyét vonultatta fel maga mögött, aki a természeti világ elsődleges létezéséből kiindulva az ideák létezését és az ideákból az anyagi világ felé vezető átmeneti alakzatokat, amelyeken a fénymetafizika saját fogalmi rendszere is alapult, szörnyűsülötteknek tartotta, bár nem tagadta meg tőlük a másodlagos létet, ami Wyclif meta-

⁹ WYCLIF (7. jz.) 1.

¹⁰ „A fény akkor (árad szét), amikor a Szentírás testi jelentése a spirituális jelentésben hirtelen (robbanásszerűen) alakot ölt.” Beryl SMALLEY: „Grosseteste: the Biblical Scholar”, in Daniel A. P. CALLUS (ed.): *Robert Grosseteste: Scholar and Bishop*. Clarendon Press, Oxford 1955. 78–79.

¹¹ A XIII. század végétől a XIV. század végéig tartó nagy szellemi forrongás kiváló összefoglalója olvasható Katherine H. TACHAU: *Vision and Certitude in the Age of Ockham. Optics, epistemology and the foundations of semantics 1250–1345* (E. J. Brill, Leiden 1988) című művében.

fizikájában különös jelentőségre tett szert. A nominalisták a hitet, az univerzális szellem világát elválasztották a természetes léttől, a világi (polgári, civil) kormányzást az egyházi kormányzástól. Az etnikumok és nációk, népfajok és nemzetek természetjogán s a köztársasági állameszményen alapuló polgári uralmat a kánonjogban megjelenő egyházi uralom elébe helyezték. A kánonjog azonban, amely a lateráni zsinatok döntései alapján a közös és oszthatatlan természeti javak fölötti rendelkezés jogát, az *usus-fructus*-t a cölibátuson és a monogám házasságon keresztül az egyház áldásával örökíthetővé tette, továbbra is meghatározó maradt a késő középkori világrend részeként.

Az univerzalista egyház és az aristotelési természetfilozófia közti ellentmondást a domonkos rendi Aquinói Tamás úgy oldotta fel, hogy az Isten, ember és természet közti viszony kérdésében élesen különválasztotta az utóbbit a hit misztikus világától, Krisztus és az egyház misztikus testétől. Ezt a misztikus Isten-ember testet a művészet, elsősorban a zene volt képes a rítusokban megjeleníteni. Az *angyali doktor* szétválasztotta a természeti és a szellemi létet. Az utóbbinak a misztika és a szépség metafizikájában talált helyet, s a rítusokra bízta a vallásos hit igazságának belátását, a kenyér és a bor átváltoztatásának, a *transsubstantiatio*-nak s az áldozásnak, vagyis a *communio*-nak misztikus élményét. Ezzel meghagyta az univerzális Egyház legitimitását, sőt olyan eszközt adott a kezébe, amely lehetővé tette, hogy a tehetős emberek a templomok és a bennük folyó szertartások donációjával — Wyclifnél „dotációjával” —, kegytárgyak adományozásával váltsák meg üdvösségüket, nyerjenek bűnbocsánatot akár a legszörnyűbb gaztettekre is.

A nominalizmus vezéralakja, a ferences rendi William Ockham volt, aki szakított az univerzalista hagyománnyal. Hírhedt „borotvaelmélete” szerint ahhoz, hogy eljussunk egy „dolog (esetünkben «az ember») igazságához,”¹² minden olyasmit el kell vetni, ami csak spekulatív, vagyis a fénymetafizika bonyolult tükrötzetési rendszere szerint állítható. Tapasztalható módon az ember csak egyedi valóságában, partikulárisan létezik. Az egyetemes emberre (s ezen túl Istenre) vonatkozó állításoknak nincs önálló létük. Teológiailag ez azzal járt, hogy Ockham a Teremtőnek az ember számára felfoghatatlan önkényt tulajdonított: Isten, ha akarta volna, az embert számárnak is teremthette volna.¹³ De a hit misztikus élménye és a misztikus élmény fölött a maga által megalkotott rítusok szerint uralkodó egyház helyett a Szentírást tartotta az üdvözüléshez vezető út legfőbb eszközének. Ockham követőinek szingularizmusa azonban nemcsak a Teremtőnek tulajdonított az ember számára felfoghatatlan önkényt, hanem az egyes embert is felmentette tettei következményei alól: amíg Isten be nem avatkozik, az ember azt tehet, amit akar, és amit tud. A lovagok szabadság és

¹² A kifejezés természetesen az aristotelési tudományos paradigma központi kérdése.

¹³ „Eosque erupit quorundam vesania, dum praepostere acuti videri appetunt, ut quaerent, an naturam asini assumeri potuerit Dei filius.” *Institutio* II. xii. 5. Idézi Alistér MCGRATH: *The Intellectual Origins of the European Reformation*. Blackwell, Oxford 1987. (A 2004-es kiadásban 99.)

szépség iránti rajongásában nem tudunk különbséget tenni az emberen keresztül működő isteni akarat és az emberi önkény között.¹⁴

A késő középkori egyházi-politikai rend ezen a gondolatilag ellentmondásos ketősségen alapult. Szabad utat engedett a természetes embernek a maga vágyai, akarata érvényesítésére, a szépség és a boldogság keresésére, amelyet Aristotelés vagy a nominalista filozófia legitimált. A tulajdon és mások személye, a szolgák, nők és utódok fölötti rendelkezéssel, egyszóval az „uralommal” kapcsolatos kérdésekben viszont az univerzalista világszemléletből eredő kánonjogot fogadta el. A lovag a hibás döntései által bekövetkezett bűnökért a feloldozást, az Egyház jóindulatát részben az Egyház anyagi támogatásával, donációkkal, részben a kegytárgyak személyes tárgyként való birtoklásával, pl. magánoltárokkal szerezte meg. Az Európán végigsöprő pestisjárvány azonban katasztrofális gazdasági következményekkel is járt. A népességpusztulás pótolhatatlan jövedelemkiesést okozott mind az Egyháznak, mind az Egyházat „dotációikkal” támogató uraknak, amit ideig-óráig ki lehetett váltani rablóháborúkkal, a jobbágyok helyhez kötésével s még kíméletlenebb adóztatásával, a bérek és árak központi szabályozásával,¹⁵ de az üdvösség megszerzésének ez a módja tartósan finanszírozhatatlanná vált.

A világi papnak készülő Wyclif az urak önkénye, a főpapok fényűzése és a világot pusztító járványok elől Oxfordban — „Isten házában és a menny kapujában” — talált menedéket, ahol, ahogy mondta, „az eretnekek cselfogásaival, a szofisták szellemes megjegyzéseivel és a világ polgárainak állatias bölcsességével szemben a Szentírás rejtelkedő erdejében megbújva” a természet, a metafizika és a Szentírás fészkebe húzódva táplálta lelkét.¹⁶ A jó életet kereste, hogy, Ágostont követve, „jól halhasson meg.”¹⁷ *Conversio*-ja azonban tágabb teret nyitott gondolatainak, amelyek hamarosan a királyi udvarban és a nép körében is elterjedtek. Ez a „conversio” következményeiben fejről a talpára állította a késő középkori rendet. Az Egyház által képviselt, a gótikus építményekben, képekben és szobrokban imádott és az univerzalista filozófiával megalapozott szellem-embert az élő emberek közösségében másodlagosan létező, de valóságos univerzális emberrel váltotta fel, a nominalisták által hirdetett, a római köztársaság politikai berendezkedését idealizáló világi uralmat az egy nyelvet beszélő,

¹⁴ A „különbség” mint logikai-metodológiai probléma szintén az aristotelési paradigma része.

¹⁵ Ilyen pl. az 1351-es Statute of Labourers, amely a pestisjárványt követő munkaerőhiányt a jobbágyok földhöz kötésével, a bérek szabályozásával próbálta megoldani. A későbbi évtizedekben is, így elsősorban az 1370-es években összehívott királyi nagytanácsok, melyek az angol hagyományban később a demokratikus kormányzás előképeként ágyazódtak be, a munkásokat sújtó megszorításokat meg-megújítva az árak központi szabályozásával is megpróbálták kézben tartani azokat a gazdasági folyamatokat, melyek rövid időn belül a feudális rend szétbomlásához, a szabad piacgazdaság első megjelenéséhez vezettek.

¹⁶ Iohannis WYCLIFFE (ed. Reginald LANE POOLE): *De dominio divino, libri tres*. Wyclif Society, London 1890. (*To which are added the first four books of the Treatis De pauperie Salvatoris by Richard Fitzralph, Archbishop of Armagh.*) 179.

¹⁷ WYCLIFFE (16. jz.) 1.

egy földön született emberek, a természetes testet alkotó nemzet¹⁸ tagjai közti kölcsönös szolgálattal és piaci cserével váltotta ki. Gyökeresen elvetette az egyházi uralmat, és — gondolatilag — a polgári uralmat is, bár tanítását éppen a római egyházzal vitába keveredett angol királyi udvarhoz közel álló főurak karolták fel, és teremtettek számára az egyetemenél tágabb nyilvánosságot.¹⁹

III. Mi volt az a logikai-metafizikai újítás, amely újszerűen értelmezte a „teremtő művének rendjét”, felforgatta és megrengette a fennálló rendet, és olyan erőket szabadított fel, amelyek évszázadokon keresztül formálták az európai nemzetek, elsősorban az angol nyelvű nemzetek öntudatát és politikai-gazdasági berendezkedését?

Wyclif *conversio*-ja eredményét filozófiailag „reális állításnak” (*realis predicatio*),²⁰ teológiailag „Krisztus logikájának” (*loyca Christi*)²¹ nevezte. Ami a dolgokban „közös”, valóságosan állítható, s mint ilyen, „reális univerzáléként” is valóságos léte van.²² Három fajta univerzálét különböztetett meg: (1) azt, amely közös okra vezethető vissza, (2) azt, amelynek közös formája van, és (3) azt, amely közösen jelöl valamit. Az állításnak (*praedicatio*-nak) is három fajtája van: (1) a prédikáció, azaz hitmagyarázat; (2) a nyelvtani értelemben vett állítmány (*praedicatum*), ill. a (3) *praedicatio per se*, vagyis amikor a dolog léte önmagát állítja.²³ Az elsőt az ember isteni, szellemi, teremtett létéről folyó logikai-metafizikai vita tekintetében irrelevánsnak tartotta. A másodikat, amely a nominalizmusra jellemző, amit Wyclif a jeldoktorok tudományának nevezett, nem vetette el, de erősen bírálta, mivel abszurd állítások megfogalmazását teszi lehetővé, és nem a dolgok nyilvánvaló igazságával foglalkozik. Ilyen végső soron az a következtetés, amely az embert a számmal azonosítja. A harmadik típusú állítás — Aristotelés nyomán — további típusokra bontható: az egyik a dolgok szubsztanciáját (anyagi lényegét) illető különbségekre, a másik a dolgokhoz rendelhető tulajdonságok közti különbségekre (*accidentia*) vonatkozik.

¹⁸ II. Richárd király nagytanácsa 1376-ban azt a kérdést intézte a jogtudósként is híres Wyclifhez, hogy joga van-e a királynak megtagadni annak a kölcsönnek a visszafizetését, amelyet — mintegy másfél évszázaddal korábban — még Földnélküli János király vett fel a pápától, cserébe elzálogosítva országát. Wyclif a kérdésre igennel válaszolt, és érvelését azzal kezdte, hogy „az angol nemzet természetes test”, amelynek joga van az önvédelemre. Lásd *Responsio Magistri Johannis Wycliff ad dubium infra scriptum, quaesitum ab eo per dominum regem Angliae Ricardum secundum, et magnum suum consilium: anno regni sui primo*, in SHIRLEY (ed.) (6. jz.) 258–271.

¹⁹ Wyclif legfőbb világi patrónusa John of Gaunt, Lancaster hercege volt, aki az 1370-es évek felfordult viszonyai közt határozottan szembefordult a pápaság nemzetek feletti tekintélyét képviselő, saját hatalmukat s fényűző életmódjukat védő angol főpapokkal, s úgynevezett „civil,” angol nemzeti kormányzásra tett kísérletet. John of Gaunt szerepe azonban korántsem egyértelmű, hiszen az a bizonyos hírhedt „fejadó” is tőle származott, amely közvetlen kiváltó oka volt az 1381-es nagy angol parasztfelkelésnek.

²⁰ Lásd WYCLIF (7. jz.) 1–9; vagy specifikusan 2, 91. sor; 3, 128. sor.

²¹ Iohannis WYCLIF (szerk. Johann LOSERTH): *De civili dominio, liber tertius*. Wyclif Society, London 1904. 442–443. Lásd még BORECZKY (3. jz.) 263.

²² WYCLIF (7. jz.) 9, 441. sor.

²³ WYCLIF (7. jz.) 1–9.

Wyclif szerint az univerzálék ugyan másodlagos szubsztanciák, de a másodlagos szubsztanciák is bírnak valóságos léttel. A vizsgált dolgok közt „az ész természetes fényében”²⁴ vagyis nem misztikusan is világos különbségeket lehet tenni, ha elfogadjuk, hogy mind a megfigyelő embernek nyilvánvaló (*per se*), mind a logika szabálya szerint igaz állításon túl létezik egy harmadik állítás. Ezt nevezte Wyclif reális állításnak. Vagyis állíthatunk valamit szubsztanciálisan, *per se*, a dolog valódi létében, illetve akcidentálisan, vagyis valamilyen tulajdonságot rendelhetünk hozzá, amelyet különböző nyelvtani és logikai szabályok szerint változtathatunk, de valójában az állításnak csak reálisan van értelme. Igazat csak akkor tudunk mondani, ha az állítás a dolog („az ember”) lényegét (esszenciáját), létének közös alapját fejezi ki. A reális állítás a szubsztanciálisan létezőt a maga eredete, létének oka (1. univerzále) szerint, a másokkal való közös tulajdonsága szerint (2. univerzále), amilyen pl. az emberi természet, s a létező neve szerint egységben állítja. *Ecce homo*, íme, az ember, Krisztus, aki a legközönségesebb ember, s egyben Atya, Fiú és Szentlélek is.

IV. Wyclif viszonylag korai *conversio*-jának következményeit rendkívül módszeresen dolgozta ki politikai-teológiai műveiben, azt követően, hogy 1372-ben megszerezte a teológia doktora címet az *Ige testet öltése* címmel megvédett „disszertációjával” (valójában székfoglaló előadásával). A téma — szokás szerint Lombardus szentenciáihoz kapcsolódó kommentárként — visszautal a tiszteletre méltó (örök) inceptor, *Inceptor venerabilis*, William Ockham, *quodlibet*-jére.²⁵ Wyclif három részből álló nagy műve, amely az isteni uralomról, a törvényről és a polgári uralomról szól, és amely ez utóbbi címen, *De civili dominio*, vált közismertté,²⁶ a korábban tisztán logikai-metafizikai alapon megfogalmazott álláspontból eredő teológiai-politikai következményeket fejti ki. Három következtetést von le. (1) A létezőben a szubsztanciális, az esszenciális, illetve a teremtett (szellemi) lét egybeesik. (2) Sem Isten, sem az ember uralma nem örökkévaló, Isten uralmát a lélekben mindig újra meg kell teremteni. Ezért a papság dolga nem a papi teendők ellátása (*cura animorum*), nem egy emberek által megalkotott rend és rituálé fenntartása, hanem a lélek művelése (*cultus animae*), ami által az Ige a közösségben testet ölt. (3) A teológia tárgya Krisztus, akiben a természetes lét és a teremtett (szellemi) lét testet ölt.

²⁴ WYCLIF (7. jz.) 27.

²⁵ William of Ockhamnek semmilyen egyetemi fokozatot nem sikerült szereznie, mert olyan felfordulást váltott ki Lombardushoz írt kommentárjaival, hogy eretnokséggel vádolták, és végül el is ítélték. Ebben a rövid dolgozatban még felületesen sem lehet érinteni azt a több száz éve tartó vitát, amely a domonkos és a ferences rend teológusai között zajlik, voltaképp Aquinói Szent Tamás és William of Ockham szerepéről. Ebben a dolgozatban csak azért fontos jelezni ezt a vitát, amely — leegyszerűsítve — a római katolikus egyház, illetve a protestáns felekezetek közti különbség gyökereit érinti, hogy világossá tegyük: Wyclif mindkettőjünkkel, bár főként Ockhammal szemben fogalmazza meg a reális állításról és a reális univerzáléről szóló tanítását.

²⁶ Ld. 3. jz.

Krisztus négy okból különbözik az etnicitás metafizikája szerint meghatározott személytől, Jézustól. Az etnicitás metafizikája annak a magyarázata, hogy egy közösség hogyan konstruálja meg, és hogy tartja fenn az „emberség” képét a híres személyekről szóló legendák révén. Krisztus viszont (1) a közös lényeg, (2) a testileg és szellemileg is teremtett közös személy, (3) minden testi és szellemi természet egysége és (4) minden teremthető képmásának egysége, minthogy minden, ami teremthető, azonos az Igével. A teológus, mondja Wyclif, Krisztusban való hitéből indul el, s jut el a teremtmény létehez, a filozófus viszont a teremtmény létezéséből indul el, és jut el a teremtmény értelemmel felfogható létehez. „Így érthetjük meg jobban az embert és a természetet.”²⁷

A partikularizmus (szingularizmus vagy nominalizmus) híveivel szemben, akiknek érvelése évszázadokra meghatározta a tudományok fejlődését valamint, azt a konciliarianus, képviselőre, tanácskozási és megegyezésre alapuló, később parlamentárisnak nevezett politikai kormányzati rendszert, amely az isteni akaratot a közösen megtanácskozott akaratral váltotta fel, Wyclif visszaállította az univerzális ember valóságát. Az univerzális ember valóságosan létezik, de nem az egyház vagy Krisztus misztikus testében, hanem az „emberiség emlékezetében”, amely a természetes közösségek tagjainak testében és lelkében mindenkor együttesen jelen van, és amely hordozza az egyetemes szellemet, az értelmes — vagyis teremtett — létet. A természetes létezés egyben reális állítás (*realis praedicatio*) és megfelel a krisztusi logikának (*logica Christi*), a szeretet törvényének, mert szeretet és szerelem, ill. közösség nélkül nem képzelhető el emberi élet.

V. A szellemi ember, az emberben lévő közös (*communis*) valóságos léte radikális következtetésekre vezet. A keresztény (Krisztus-)vallás lényege nem a *congregatio*, nem a templomokban babonás, szemképráztató szertartásokra összegyűlt tömeg, hanem a *convocatio*, amely a természetesen élő ember lelkében a szó ereje által életre hívja a teremtett, vagyis a szellemi világot: a szellemi embert. Így ölt testet, így támad fel az Ige. Így oldja meg Wyclif minden oxfordi teológus tanítómestere, Robert Grosseteste nagy kérdését: a Szentírás testi értelmét, ahol a szellem fényében megjelenik a test. Wyclif tanítványai spirituális papok, akik krisztusi és apostoli szegénységben élnek. Nincs szükség díszes templomokra, drága műkincsekre. Tanítókra, *doctor*-okra, van szükség, akik a lélek természetes fényét (értelmét) segítik abban, hogy ráismerjen a természetben mindenütt jelen lévő teremtett létre, hiszen csak az teremthető meg az Ige által, amiben a teremthetőség eredendően benne rejlik. Ahhoz, hogy az Ige teremteni tudjon, a lelketlen természetben benne kell lenni a teremthetőségnek,²⁸ a számból nem, csak a természetes emberből lehet szellemi embert teremteni. Isten, ha akarta volna, sem teremthetett volna egy másik világegyetemet. A teremtés a tudás és a szeretet potenciáljának a hatása a testi valóságában lélek és értelem nélküli testre. A „modern doktorok,” írta Wyclif *De compositione hominis* című korai művében, „képtelenek felfogni” azt, hogy „minden anyagi formában és kompozícióban lé-

²⁷ „... de magis noto homine et nature ...”, WYCLIF (16. jz.) 198.

²⁸ Vö. WYCLIF (7. jz.) 76—177.

tezik, vagyis az emberi személyben (*persona humana*) a test és a szellem természetes integritásban kapcsolódik össze”.²⁹

Ez a belátás szükségszerűen szakít a gótikus, misztikus rituáléval, különösképp a *Corpus Christi* köré épülő kultusszal. A wyclifistákat, akiket az angol hagyományban lollardoknak hívnak, két dolgról lehet megismerni. Arról, hogy nem ismerik el, hogy a transzszubsztanciációban a kenyér és a bor valóban testté és vérré válik. A *communio* a szellemben, a lélekben következik be valóságosan. Másrészt, hogy anyanyelven olvassák a Szentírást, és hallgatják spirituális papjaik magyarázatait. A halandó emberben a léleknek, a spirituális embernek valóságos léte van, ami a közösség egyedeinek kommunikációjában ölt testet, s múltban, jelenben és jövőben is létezik: „minden, ami volt, van és lesz”.³⁰ Az örök életet és a testben való feltámadást az evangélium nem a partikuláris embernek, Péternek vagy Pálnak, hanem az univerzális embernek ígérte meg. Az univerzális ember természetes formájában az egy területen élő, egy nyelvet beszélő emberek közösségének az evangéliumi törvény által egyetemessé tett szellemtestével azonos. A jó és szabad élethez a Szentírás, az emberiség szellemtestének leírata, a szabad élet könyvének ismerete alapvető segítséget nyújt. Ezért kell a Szentírást anyanyelven olvasni.

Wyclif, aki saját szavai szerint „középúton járt és megpróbálta összebékíteni a szélsőségeket”, egyetértett azzal az állítással, hogy „minden univerzális partikuláris, és fordítva”,³¹ de a dolgokban, esetünkben az „emberben” létező „közöst”, mind logikailag, mind metafizikailag — s következésképp a teológiai és politikai következmények tekintetében — előbbre valónak tekintette a partikuláris létnél:

... világos, hogy minden irigység és valódi bűn oka az, hogy hiányzik (az emberekből) az univerzális rendjének szeretete ..., mert minden efféle bűn abból áll, hogy a kisebbik jót szeretik a nagyobbik jó helyett, noha általánosságban az egyetemesebb (univerzálisabb) javak jobbak. Nyilvánvalóan következik ebből, hogy ha az akarat a magánj helyett, a javak megfelelő sorrendjét követve a közjót szeretné jobban, nem követne el bűnt. Ha a partikuláris dolgokhoz ragaszkodó birtokosokat jobban érdekelné, hogy a köztársaság virágozzék, ne pedig saját rokonaik, vagy azok, akik lakóhelyük szerint vagy más egyedi okból közelebb állnak hozzájuk, nem juttatná erőszakkal saját embereiket vagyonhoz, hivatalhoz, egyházi vagy egyéb méltósághoz anélkül, hogy valami rendet keresnének a dolgokban ...³²

Wyclifnek az egyetlen rend, a „teremtő művének rendje” a természet rendje volt, amely Krisztusban intézményesült, s az evangéliumi törvény befogadásán keresztül nyerte el szellemi testét. Isten legjobb szolgálata ezért a természetes élet. Nincs természetes elsőbbség az egyes emberek között, a természet első törvénye az, hogy mindenkinnek joga van ahhoz, ami az övé, vagyis amit Teremtője létével együtt biztosít neki. Isten senkinek nem adott jogot arra, hogy uralkodjék mások teste felett, vagy egy kitalált rend nevében elvegye másoktól azt, ami nem az övé. Minden ember Isten, minden ember Krisztus, minden ember király. De mivel szabad akaratunk eredmé-

²⁹ Iohannes WYCLIFFE (szerk. Rudolph BEER): *De compositione hominis*. London 1884.

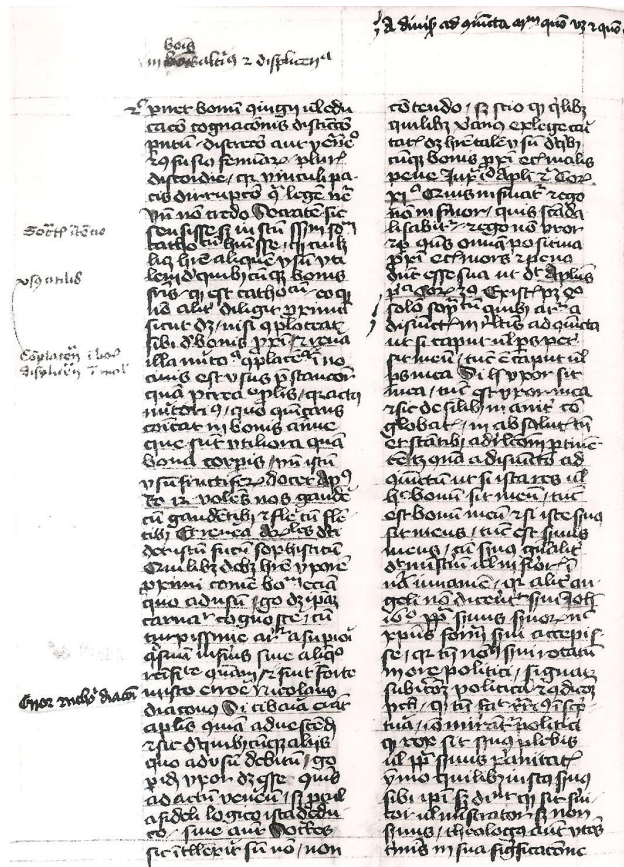
³⁰ WYCLIF (16. jz.) 36–37.

³¹ WYCLIF (7. jz.) 27–28.

³² WYCLIF (7. jz.) 22.

nyeként hibás döntéseket hozunk, vagyis bűnöket követünk el, bűneink következményeként partikuláris emberként nem részesülünk az üdvösségből. Ezért a krisztusi (keresztény) közösség lényege a kölcsönös szolgálat és a közösség tagjai közti csere és adósságszolgálat, amiben a közös (univerzális) ember valóban feltámad. Adósságot az Isten sem tud elengedni — mondta Wyclif.³³

Ez tehát Wyclif „kommunizmusa”, amely a központilag meghatározott árak, bérek és köteles szolgálatok helyett, amellyel az angol parlament megpróbálta fenntartani a megroppant rendet, a közösség tagjai közti jóakarátú szabad piaci cserére épül. Wyclif metafizikai *conversio*-ja radikális gyorsasággal jut el a természetes élet és az evangéliumi törvény, a szeretet által megvalósuló szabadsáig, amely az anyagi és szellemi lét alapja. A természetes közösségi élet és a Szentírás ismerete a *doctor evangelicus* máig ható hagyománya.

De civili dominio, Cod. 1341, fol. 32^v

³³ V. H. GALBRAITH (ed.): „The Anonimale Chronicle”, in A. R. MYERS (szerk.): *English Historical Documents*. Routledge, London 1969. IV, 125.